

Mateja Habinc

*Odeljenje za etnologiju i kulturnu antropologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Ljubljani
Slovenija*

mateja.habinc@ff.uni-lj.si

<https://orcid.org/0000-0001-6663-7328>

„Od marljivosti ka autentičnosti“:¹ Promene percipiranja marljivosti u Sloveniji u odnosu prema radu

Apstrakt: Pomoću zbirke slovenačkih poslovice i zagonetki, kao i savremenih medijskih objava, u radu se analizira menjanje značenja prideva marljiv u slovenačkom jeziku. Iako marljivost, sudeći najviše po poslovicama, važi za jednu od vrednosti, odnosno za „nacionalnu normalnost“, u savremenim javnim diskursima se često problematizuje i, između ostalog, doživljava kao jedan od razloga za sagorevanja (engl. *burnout*). Smatra se da je lično i poslovno nesvrishodna i nedovoljna, a kao njena suprotnost se, u skladu s neoliberalnim vrednostima samoodgovornosti i samopomoći, najčešće pominje individualizovana briga o sebi. Ali, prema autorkinom mišljenju, ne radi se o gubljenju vrednosti marljivosti u Sloveniji, već, pre svega, o preoblikovanju njenog značenja. Naime, usredsređenost pojedinca na sebe u savremenom svetu pokazala se kao društveno korisna – smatra se da onaj ko brine o sebi ne može biti društveno, finansijsko i beskorisno breme. U kontekstu savremenih društveno-ekonomskih odnosa i izmenjenih oblika rada i odnosa prema radu autorka brigu o sebi, dakle, razume i kao „marljivost po novom“.

Ključne reči: rad, sagorevanje, marljivost, poslovice i zagonetke, Slovenija

„Marljiv kao pčela“ ili „Marljiv kao mrav“ poznate su izreke u slovenačkom jeziku, a pridev marljiv se često javlja i u drugim slovenačkim poslovicama i zagonetkama. Prema Podjedu, „biti marljiv“ pre svega znači „da neko svojim

¹ U pitanju je naslov knjige slovenačke „ekspertkinje koja upozorava na štetne posledice preterane marljivosti“, psihoterapeutkinje i trenerke ličnog razvoja (engl. *lifecoach*) Saše Kranjc iz 2024. godine (Martinčič b.d). Iako je sveobuhvatno značenje slovenačkog prideva *priden* izuzetno teško doslovno i precizno prevesti (Habinc 2024, 119; Podjed 2024, 81), u radu ga na srpski jezik prevodimo kao marljiv, a na engleski kao diligent.

delovanjem koristi zajednici i društvu“. Kako dalje navodi autor, marljivost je (slovenačka) „nacionalna vrlina“, odnosno „nacionalna normalnost“² (Podjed 2024, 81, 84 i 82), te stoga u radu³ predstavljam koja sve značenja je pridev marljiv imao u različitim istorijskim periodima, a naročito me zanima period od 19. veka do danas. Naime, dok se marljivost, s jedne strane, percipira kao nacionalna vrlina ili normalnost, s druge strane, naročito u savremenim medijima, možemo primetiti sve češća preispitivanja vrednosti marljivosti – a među razlozima se često navodi da previše marljivosti može izazvati sagorevanja. Dakle, zanima me kako se značenje prideva marljiv menjalo, a taj proces posmatram iz perspektive medicinske antropologije, kritičke antropologije brige i, pre svega, uzimajući u obzir savremeni ambivalentni odnos prema radu.

Polazim od činjenice da se naročito etnologija i kulturna antropologija fokusiraju na doživljavanje sagorelosti specifično za određenu kulturu (Habinc 2023, 76), te da psihijatrijska proučavanja mentalnih stanja – između ostalog stresa i depresije, s kojima se često povezuje sagorevanje⁴ – već neko vreme dopunjuju saznanjima koja proizlaze iz kulturno osetljivih intervjua (Knežević–Hočevar 2019).⁵ Takvi intervjui posvećuju se, prvenstveno, pitanjima o tome zbog kakvih moralnih i etičkih ideala ljudi sagorevaju, šta pri tome rizikuju, odnosno šta je za njih važno. Isto tako ispituju od čega bi, kako bi izbegli zdravstvene i mentalne tegobe, u određenim područjima ljudi trebalo da se oduče⁶ (Tužinská 2017), od čega bi trebalo da se distanciraju i šta bi kao neupotrebljivo ili iracionalno u smislu preživljavanja trebalo da ostave iza sebe (Funahashi 2023, 175). Međutim, malo je istraživanja kulturno uslovljenih „pogrešnih obrazaca funkcionisanja“ koji mogu dovesti do sagorevanja kao npr. u Finskoj (Funahashi 2011, 2023). Ovaj rad bavi se jednim od

² Ove definicije marljivosti bismo lako mogli povezati i s istraživanjem „nacionalnog karaktera“. Međutim, marljivost me ne zanima s vidika različitih pristupa kulture i ličnosti, već kao stereotip i razlog za verovanje u marljivost i njeno poštovanje (Bock 2013, 101–121).

³ Ovaj rad je rezultat istraživanja sprovedenog u okviru istraživačkog programa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Ljubljani pod naslovom „Etnološka istraživanja kulturnih znanja, praksi i formi socijalnosti“ (br. P6–0187), koji sufinansira Javna agencija za istraživačku i inovacionu delatnost Republike Slovenije iz državnog budžeta.

⁴ Pošto je sagorevanje u Sloveniji samo „dopunska dijagnoza“, slovenački psihijatri pacijentima postavljaju pre svega različite F-dijagnoze: anksiozno-depresivni poremećaj, reakcija na jak stres i sl. (Habinc 2023, 70; 2024).

⁵ Mlinarič piše o kulturno-formacijskom intervjuu. Međutim, on se u psihijatrijskim odeljenjima u Sloveniji ne primenjuje, a nije ni deo nastavnog plana za studije medicine, odnosno psihijatrijske specijalizacije, kao ni obrazovnih radionica (Habinc 2024, 34, 38–51).

⁶ U pitanju je termin koji na engleskom jeziku glasi *to unlearn* – prim. prev.

njih – marljivošću, koja se u današnje vreme u Sloveniji često prikazuje kao pogrešan način ponašanja i kao potencijalni put ka sagorevanju. Nakon što je istraživanje prikazano u članku postavljeno u polje moralne ekonomije i kritičke antropologije brige, u radu se analiziraju značenja prideva marljiv u jednoj zbirki slovenačkih poslovice i jednoj zbirki zagonetaka. Potom sledi studija slučaja, tj. orijentacioni prikaz značenja marljivosti u savremenim javnim medijskim diskursima u Sloveniji, pri čemu se posebna pažnja posvećuje onima koji marljivost povezuju sa sagorevanjem. Naime, zanima me koji se aspekti marljivosti danas doživljavaju kao nešto negativno, šta je možda shvaćeno kao razlog za distanciranje od marljivosti ili čak za nepoželjnost marljivosti, a koji kvaliteti marljivosti se u procesu oporavka od sagorevanja još uvek možda doživljavaju kao vredni i korisni. Naime, kako se pokazalo u tematskoj analizi tih diskursa, savremeni negativni odnos prema marljivosti odražava, pre svega, izmenjeno razumevanje društvene i radne korisnosti, te ću stoga prikazati i savremeno shvatanje marljivosti, odnosno „marljivost u novom ruhu“.

Građa za rad zasniva se ne na celokupnom, već na većinskom delu arhiva zbirke slovenačkih zagonetaka koji je pri pretrazi pojmova *priden*, *pridnega*, *pridne*, *pridnih*⁷ i sl. ponudio samo dva rezultata (Slovenian Riddles). Pored toga građa se zasniva i na ispisu iz zbirke paremioloških jedinica na Clarin.si⁸ (Babič et al. 2023). U pitanju je 176 poslovice⁹ iz zbirke Clarin.si, koje je ponu-

⁷ U prevodu na srpski *marljiv*, *marljivog*, *marljive*, *marljivih*. Slovenački pridev *priden* ima dosta široko i iznijansirano značenje. Na srpski jezik bi, u zavisnosti od konteksta, mogao da se prevede i kao *vredan*, *radan*, *prilježan*, *revnostan*. Osim navedenih osobina, slovenačka reč *priden* podrazumeva i poslušnost, nekritičko praćenje pravila i slično. Kao prevoditeljki mi se čini da u ovom tekstu najviše odgovara prevod *marljiv* – prim. prev.

⁸ U pitanju je zbirka 37.390 slovenačkih poslovice, koja je stvarana duže od 50 godina u Institutu za slovenačku etnografiju ZRC SAZU. U njoj je svaka poslovice povezana sa svojim izvorom – radi se o 2.630 bibliografskih jedinica iz perioda 1578–2010, i to o poslovicama koje su objavljene u knjigama (u rukopisnim knjigama, gramatikama, rečnicima, studijama), časopisima, kalendarima i almanasima, beleškama s terena itd. Uglavnom su ih zapisivali lingvisti i domoljubi, folkloristi i etnolozi; zbirka tako udružuje poslovice lokalnog, većinskog stanovništva, kao i poslovice pozajmljene iz drugih kulturnih ili jezičkih regija (Huzjan 2024, 154–155).

⁹ S udvajanjima i varijantama ukupno 196 poslovice, od čega jedna, prema mišljenju S. Babič, nije sadržinski povezana s pojmom marljiv – za pomoć, pojašnjenja i brojna razmišljanja o značenju poslovice i zagonetaka zahvaljujem Saši Babič. Zbog preciznije semantičke analize, poslovice i zagonetke navodim i na slovenačkom jeziku, a u napomenama upućujem i na njihove izvore, onako kako su (neprevedeno) zapisani u zbirkama Clarin.si i Slovenian Riddles.

dilo pretraživanje po pojmovima *priden, pridnega, pridne, pridnih*. Poslovice su u zbirku uvrštene s ciljem prikupljanja starije građe: najstarija poslovice koju je pri pretrazi navedenih pojmova ponudio Clarin.si potiče iz Slovenačkog rečnika Valentina Vodnika (1806–1817), 101 poslovice (54,3% od ukupnog broja) potiče iz perioda do 1970. godine, a ostale su iz poslednjih decenija – najmlađi unos je iz 2009. godine.¹⁰ Ujedno, radi ilustrativnog uvida u savremeni javni medijski diskurs u Sloveniji, preliminarno sam analizirala objave koje mi je ponudio pretraživač kao rezultat pretrage ključnom rečju marljivost,¹¹ a odnos između sagorevanja i marljivosti sam kao studiju slučaja ispitivala i kroz praćenje javne Fejsbuk stranice *Burnout, bye bye*.¹² Pregledala sam sve objave i komentare te stranice između 7.1.2023. i 21.5.2024, a s njenom administratorom¹³ sam razgovarala kako o stranici, tako i o njenim iskustvima i pogledima na sagorevanje. Pri tematskoj analizi objava pažnju sam posvećivala pominjanju marljivosti, ali i vrednostima u vezi s radom i (međuljudskim) odnosima, onako kako su ih doživljavali autori objava pre i posle sopstvenog iskustva sagorevanja.

¹⁰ Poslovice objavljenih posle 2000. godine ima 33 (17,7%). Na to da su poslovice uvrštene u zbirku pre svega s ciljem prikupljanja starije građe ukazuje i činjenica da, recimo, objava u savremenijem izvoru ne pruža podatak o tome da li je to prva objava poslovice. Kao što, na primer, pokazuju neke reference navedene i u članku, neka poslovice je mogla biti prvi put objavljena još u 19. veku, a da ga ujedno navede i izvor s kraja 20. veka.

¹¹ U pretraživač *Google* sam ukucala ključnu reč *pridnost* i potom tematski analizirala tekstove koje mi je ponudio. Ne radi se o detaljnom i kontinuiranom uvidu, već o ilustraciji činjenice da slovenačke objave koje problematizuju marljivost uopšte postoje. Zanimalo me je u čemu vide problematičnost marljivosti (naročito u vezi sa sagorevanjem), a taj uvid sam uporedila s detaljnijom, takođe tematskom analizom građe sa stranice *Burnout, bye bye*.

¹² Fejsbuk je kao rezultat pretrage ključnih reči *izgorelost, izgorelost Slovenija, burnout Slovenija* (u prevodu na srpski: sagorevanje, sagorelost Slovenija, burnout Slovenija – prim. prev.) ponudio grupu *Izgorelost*, najveću privatnu grupu u Sloveniji posvećenu ovoj temi, koja je nastala 2019. godine, a koja je u oktobru 2024. godine brojala 2800 članova. Međutim, od administratorke grupe nisam dobila dozvolu za istraživanje u grupi. U istom periodu je privatna grupa *Življenje brez izgorelosti, Psihoterapija POT* brojala 660 članova, a stranica *Burnout, bye bye* je imala 393 člana. Objave s ove stranice (uključujući komentare) u radu navodim uz saglasnost administratorke Darje Hvala i anonimizirano, s datumom njihove objave.

¹³ Kako se na sajtu sama predstavlja, Darja Hvala je trenerka ličnog razvoja (engl. *lifecoach*), savetnica u oblasti ljudskih resursa u preduzeću i mentorka. Fejsbuk stranicu je osnovala pošavši od sopstvenog iskustva sagorevanja 2016. godine, i u njoj „poziva na kaficu sve koji se na bolovanju telesno već lepo oporavljaju“, a koje želi da podstakne i na put ka „jednom drugačijem oporavku“ (*Burnout, bye bye*, 11. 4. 2023).

Marljivost između brige o sebi i brige o drugima

Za razliku od većine istraživača, Makovicki, Vigrac i Kofti tvrde da savremeni neoliberalni kapitalizam takođe počiva na moralnim retorikama i delovanjima (Makovicky, Wiegratz and Kofti 2023, 3). On nije samo materijalističan i moralno ispražnjen; za njegovu reprodukciju i napredak, recimo pri uvođenju različitih mera, neoliberalna etika je izuzetno važna. Zato je u istraživačkom smislu interesantno pre svega pitanje šta danas razumemo kao dobro, poželjno i primereno (Makovicky 2018). Ako to povežemo s postfordističkim shvatanjem rada – ne samo kao načina zadovoljavanja potreba, već nečeg što je samo po sebi dobro – pokazaće se kako je kroz opšti moralni imperativ (dobrovoljnog) rada (na sebi, na drugima, za novac) uloga savremenog građanina izuzetno moralizovana.¹⁴ Ključno neoliberalno načelo pritom podrazumeva oslanjanje na sebe, samopomoć, odgovornost i uspeh (Muehlebach 2012 *prema* Makovitzky 2018, 7 i 127). Međutim, empirijski dokazanih analiza savremenih moralnih režima, normi, delovanja i uopšte istraživanja savremenih moralnih ekonomija navodno ima malo (Makovicky, Wiegratz and Kofti 2023, 2). Ukoliko takve studije uopšte postoje, one se mogu pronaći upravo u srednjoj i istočnoj Evropi – i to čak trideset godina nakon kraja komunizma – koje se, prema navedenim autorima, smatraju laboratorijama za proučavanje institucionalizacije i ukorenjivanja neoliberalnih politika. Savremena radna etika u tim oblastima navodno se oslanja i na etiku socijalističke prošlosti, kada je rad takođe bio vrlo značajan, te kada je i pristup pravima zavisio od radne (ne)sposobnosti (Makovicky, Wiegratz and Kofti 2023, 4; Makovicky 2018, 124; Knežević–Hočevar 2020, 9–10; Zaviršek 2018, 10). Dakle, i socijalističke i postsocijalističke politike razumeju i koriste rad kao odgovarajući instrument disciplinovanja. Međutim, u postsocijalizmu rad predstavlja istovremeno i pravo i dužnost, i tek on pojedince zaista oblikuje u punopravne članove društva, jer u skladu s liberalnim shvatanjem etičkog državljanstva sama uključenost u tržište rada uslovljava, na primer, pristup socijalnim dobrima.

Savremeni rad kao moralni imperativ, odnosno brigu za najrazličitije forme rada i delovanja, možemo povezati i s eksplozijom rasprava iz oblasti društvenih nauka o brizi, odnosno zaokretom ka brizi u antropologiji (Abram 2023, 141; Thelen 2021, 1). Nakon početnih feminističkih razmišljanja tokom 70-ih godina prošlog veka, istraživanja brige su se navodno umnožila deceniju kasnije. Tako se danas brigom bave politička ekonomija, medicina, istraživanja otelovljenih iskustava i globalizacije, ali sam koncept, prema Telen, još uvek

¹⁴ Prema Kravanji, koji piše o postmodernoj preduzetničkoj religiji, ne radi se samo o radnoj etici, već i o preduzetnosti kao modelu, odnosno principu koji prožima sve oblasti života (Kravanja 2023, 54).

nije adekvatno teorijski analiziran. Antropologija bi trebalo da denaturalizuje brigu i fokusira se, s jedne strane, na njene nedostatke, a s druge strane, na njenu transformativnu moć (Thelen 2021, 12). Prema Sajeru, u istraživačkom smislu treba da nas zanima zašto nam je nešto važno i kako to opravdavamo (Sayer 2011, 1–2). Pri tome brigu treba razumeti kao: brigu za nekoga, negu, i prihvatanje brige, a govori se i o rasponu brige – od brige o sebi do zajedničke brige (Abram 2023, 141). Dakle, u kontekstu sagorevanja možemo postavljati pitanja o sistemskom prepoznavanju sagorelih i brizi o njima, staranju o njima, o sagorelima kao primaocima pomoći – pri čemu nas, prema Telen, zanima i briga kao pružanje koristi, a ne samo kao naklonjenost. S druge strane, brigu o sebi možemo posmatrati kao način sprečavanja sagorevanja ili pak kao zajedničku brigu u vezi sa sagorevanjem, pri čemu su u prvom planu zajednice i odnosi moći povezani sa sagorevanjem (Thelen 2021). U vezi s odnosom između marljivosti i sagorevanja posebno me zanima, slično kao i Funahaši (Funahashi 2011, 2023), rastrzanost pojedinca između moralnosti brige o sebi i moralnosti brige o drugima.

Naime, kako je utvrdila pomenuta autorica, i kroz diskurse o sagorevanju učimo se pravilnom delovanju u savremenom društvu, a osnovni deo tog delovanja jeste učenje brige o sebi. Za nju savremena nauka o prilagođavanju stresu, „nošenju“ s njim, kao i o rehabilitaciji nakon sagorevanja na radnom mestu,¹⁵ predstavlja znak prelaska iz prošlosti u sadašnjost, jer ako nešto – u ovom slučaju sagorevanje, odnosno, prema Kozorogu, određene oblike samoiscrpljivanja (Kozorog 2023, 25) – definišemo kao novo, time uspostavljamo granicu u odnosu na prošlost (Funahashi 2023, 75, 86). Zato pre svega društvene nauke sagorevanje tumače kao univerzalni simptom savremenog neoliberalnog kapitalizma – iako istovremeno znamo da ono ima brojne istorijske paralele i da njegova definicija nije ni jasna ni jednoznačna (Habinc 2023, 2024). Funahaši sagorevanje stoga razume, pre svega, kao povod za prilagođavanje pojedinca novom društveno-ekonomskom poretku dominantnom u savremenom svetu (Funahashi 2011, 2023; Habinc 2023, 2024; Ware 1993). Rehabilitacija¹⁶ koja sledi nakon toga trebalo bi da izazove promenu u perspektivi pojedinca o tome šta se od njega (na radnom mestu) očekuje (Funahashi 2023, 168). Ili kako poručuje dokumentarni film *After Work*, odnosno *Nakon posla* – savremene teškoće

¹⁵ U ovom radu pojednostavljeno pišem o sagorevanju, dok sam o samom pojmu opširnije raspravljala u ranijem tekstu (Habinc 2023) i bavim se sagorevanjem na radnom mestu. Svetska zdravstvena organizacija ga u svojoj statističkoj klasifikaciji bolesti i povezanih zdravstvenih stanja – 11. izdanje iz 2019. godine – definiše kao problem povezan sa zapošljivošću i nezaposlenošću, odnosno kao „profesionalno stanje“ povezano s radnim okruženjem (Burn-out Aid).

¹⁶ O medikalizaciji i psihologizaciji sagorevanja u Sloveniji (Habinc 2023, 2024).

povezane s poslom i slobodnim vremenom nisu sistemske, već su, naprotiv, stvar nepravilnog osećanja pojedinaca: kako bi izbegli sagorevanje, danas bi pojedinci morali naučiti da osećaju drugačije (Gandini 2012). Naime, ono što kod izvesnih pojedinaca, zbog samoagresije i iscrpljivanja iz osećanja da nisu sposobni da daju dovoljno, sagori – jeste njihov način osećanja sebe i svog okruženja, njihov stari odnos prema svetu. Naime, prema tehnicističkoj medicinskoj logici, sagorevanje pogađa „neosavremenjene pojedince“, one koji još ne prihvataju činjenicu da više ne važe moralno-politička uverenja iz prošlosti, već isključivo delovanje i angažmani koji se u savremenom svetu percipiraju kao razumni. Sagorevanje zato menja vrednosti i uspostavlja drugačije moralne ličnosti i njihove prioritete, drugačija shvatanja racionalnog (Funahashi 2023, 116; Clarke and James 2023; Bech Risør and Lillevoll 2021; Greco 1993). Sagoreli pojedinci navodno svuda, barem u početku, osećaju krivicu i sram, a medicinske i psihološke preporuke za oporavak takođe su univerzalne. A kako sagorevanje u različitim sredinama može biti posledica različitih nenagrađenih žrtvovanja (Funahashi 2011, 76), s njim su povezani i kulturno specifične vrednosti i osećanja koje bi pojedinci, da bi mogli da promene sebe i svoj način života, navodno morali da napuste.

Dakle, kako se to napuštanje i istovremeno učenje novog odvija u savremenoj Sloveniji u nastavku ću prikazati pomoću primera analize menjanja značenja (ne)korisnosti marljivosti, kao i odnosa između marljivosti, rada i sagorevanja.

Marljivost u poslovicama

Rečnik slovenačkog književnog jezika izraz *priden* definiše kao „onaj koji rado dosta radi, koji ispunjava dužnosti, zahteve, koji ne izaziva neprijatnosti, neugodnosti“. Zastarelo značenje je „koristan i dobar“, a sinonimi su „radan, disciplinovan, koristan i vredan“ (fran). Prema Olgi Tratar, koja se bavila menjanjem značenja prideva *priden* u slovenačkom književnom jeziku od reformacije do danas, pridev je u pisanim izvorima prvi put upotrebljen u 16. veku, a sva njegova značenja, pored označavanja osobine, izražavaju i pozitivnu ocenu (Tratar 2014, 42). U tekstovima protestantskih pisaca, prema Tratar, preovladivalo je značenje „koristan, potreban“, a u periodu od kraja 17. do sredine 19. veka pridružila se i semantička nijansa „radan, revnosta“. Naročito od prelaska iz 18. u 19. vek nadalje je rasla učestalost upotrebe prideva *priden* u značenjima „onaj koji ispunjava dužnosti, očekivanja“ i „radan, revnosta“, a ova značenja preovlađuju i danas (Tratar 2014, 27, 29, 41–42).

Analizu O. Tratar delimično potvrđuje i analiza ispisa iz zbirke paremioloških jedinica na Clarin.si i zbirke većeg (ali ne i celokupnog) dela arhiva slovenačkih zagonetaka. Ona, naime, pokazuje da se marljivost i u poslovicama

objavljenim i u 20. veku još uvek¹⁷ pojavljuje i kao sinonim za korisnost – radi preživljavanja prvenstveno korisnost (odnosno smislenost) fizičkog, agrarnog rada (Zemlja nije žedna krvi vojnika, već znoja marljivih ljudi¹⁸). Poslovice marljivost označavaju kao vrednoću i znanje (veštine) koji se pokazuju kroz dela, a ne kroz reči (Marljive ruke urade samo ono što mogu, a jezik sve što hoće¹⁹). Zahvaljujući marljivosti, rad uopšte može biti obavljen (dobro); kako ističe Tratar, tu je u pitanju vrednoća, odnosno suprotnost lenjosti. Zajedno sa snalažljivošću, dobrodušnošću, čistim, zlatnim ili vedrim srcem, kao i dobrim zdravljem ili „ispravnim životom“, marljivost bi čak i više nego novac trebalo da spreči siromaštvo (i glad), odnosno da obezbedi blagostanje. Na primer: Ko je marljiv ne umire od gladi; Marljiv biti, ispravno živeti – tako se možeš obogatiti; Ako nema marljivog kmeta, neće biti dobre godine; Lukava glava i marljive ruke, bogatstvo su veće nego planine od zlata; Marljivom čoveku glad može samo da pogleda na prozor, ali u kuću ne ulazi; Marljivi svuda nađe dovoljno hleba; Marljiv čovek iza svakog grma nađe komad hleba, ispod svakog kamena novčić; Bez orača i marljivog kopača ne bi bilo ni hleba ni kolača; Dobro srce i marljive ruke bogatstvo su veće nego planine od zlata; Marljiv čovek ima hleba, glad muči samo lenjivca.²⁰ Zato je marljivost opravdana, viđena kao ulaganje

¹⁷ Inače, poslovice objavljene nakon 2000. godine (u pitanju je 17,7% svih poslovi-
ca) u trećini primera marljivost prikazuju kao suprotnu lenjosti. Prema učestalosti, u tom
periodu tematski slede poslovice o marljivosti kao najvećem bogatstvu i o poželjnosti
marljivih u društvu, a iz tog najnovijeg perioda su i poslovice koje govore o nedovolj-
nosti, o gluposti marljivih o čemu više raspravljam u nastavku.

¹⁸ „Zemlja ni žejna krvi vojakov, ampak znoja pridnih ljudi“ (Albin Urh (1983–1985):
Zbiralna akcija Kluba Nedeljskega, pobudnica Marija Stanonik. Bohinjska Bistrica).

¹⁹ „Pridne roke naredo samo kar morejo, jezik pa vse kar hoče“ (Alenka Klemenc
(1982, 1994): Ustni vir. Ljubljana).

²⁰ „Kdor je priden, ne umerje nikoli lakote“ (Pravi Slovenec (1849) letn. 1. J. Gion-
tini, Ljubljana); „Priden biti, prav živeti, – daje nam obogatiti“ (Šolski prijatelj: časopis
za šolo in dom (1853) letn. 2. Andrej Einšpieler, Celovec); „Če ni pridnega kmeta, ne
bo dobrega leta“ (Vojteh Kurnik (1852–1859): Pregovori. Rokopis. Arhiv ISN, ZRC
SAZU Ljubljana); „Prebrisana glava, pa pridne roke, bogastvo so boljše, nego zlate
gore“ (Fran Kocbek (1887): Pregovori, prilike in reki. A. Trstenjak, Ljubljana); „Prid-
nemu človeku lakota pogleda le skozi okno, v hišo pa ne pride“ (Stanislav M. Maršič in
Janez Žurga (1998): Čudodelnik s Primoskovega: Jurij Humar (1819–1890). Mohorjeva
založba, Celovec, Ljubljana in Dunaj. Marija Stanonik (2009): Zgodovina slovenske
slovstvene folklore: od srednjega veka do sodobnosti. Slovenska matica, Ljubljana. Et-
bin Bojc (1974): Pregovori in reki na Slovenskem. Državna založba Slovenije, Ljublja-
na); „Pridni najde povsod dosti kruha“ (Anton Bajec, Rudolf Kolarič in Mirko Rupel
(1947 in 1956): Slovenska slovnica. Državna založba Slovenije, Ljubljana); „Priden
človek najde za vsakim grmom kos kruha, pod vsakim kamnom krajcar“ (Silva Menart
(1983–1985): Zbiralna akcija Kluba Nedeljskega, pobudnica Marija Stanonik. Ljublja-

za starost (Budi marljiv kao pčela, pa će ti se vratiti s kamatom²¹) ili teška vremena (Marljivom nesreća ne slomi sve kosti, dok lenjivca tako tresne o zemlju da ostane da leži²²). Marljiv pojedinac je takođe prilagodljiv i dovtljiv, otvoren i bez straha od putovanja; uredan, precizan, savestan, nepovršan i promišljen; to je neko ko ne odlaže rad (ni ranojutarnji),²³ ali u radu ni ne žuri. Uz bistrornost, vedrinu i uzajamnost, marljivost se u poslovicama ističe kao društveno cenjena i primerena, neproblematična osobina, koja je draga ne samo ljudima, već i Bogu (Marljive ruke i veselo srce voli Bog, a i ljudi²⁴).

Kako dalje pokazuje analiza učestalosti, marljivost se u poslovicama iz zbirke objavljene na Clarin.si najčešće povezuje sa ženama (45, odnosno 24% svih poslovice).²⁵ Marljive žene bi, navodno, trebalo da budu radne, vredne i požrtvovane, čime svom mužu ili porodici obezbeđuju opskrbljenost i sigurnost (Marljiva žena drži tri stuba kuće²⁶). Ženska marljivost ima i novčanu vrednost, pošto, recimo, osam poslovice iz pomenute zbirke ističe pređenje kao unosan ženski posao; žene se povezuju i s domaćinstvom, kuvanjem i pređom. Osim toga, sudeći po poslovicama, marljiva žena rano ustaje, istrajna je i štedljiva; ceni se i ako je lepa, ali je njena marljivost važnija od lepote.²⁷ Poslovice takođe

na); „Brez orača in pridnega kopača ne bi bilo ne kruha ne kolača“ (Učenci OŠ Vladimir Nazor (1982–1983): Tipkopis. OŠ Vladimir Nazor, Bovec); „Dobro srce in pridne roke je večje bogastvo kot zlate gore“ (Ema Gruden (1983–1985): Zbiralna akcija Kluba Nedeljskega, pobudnica Marija Stanonik. Ozeljan); „Priden človek ima kruha, glad mori samo lenuha“ (Mohorjev koledar za leto 2001 (namizni koledar) (2000). Mohorjeva družba, Celje).

²¹ „Bodi priden kot čebela pa se Ti bo obrestovalo“ (Olga Rasinger (1983): Zbrani pregovori in reki, zvezek 1, rokopis. Rateče).

²² „Pridnemu nesreća vseh kosti ne zlomi, lenuha pa tako ob tla vrže, da obleži“ (Etbin Bojc (1974): Pregovori in reki na Slovenskem. Državna založba Slovenije, Ljubljana).

²³ O tome svedoči i sledeća zagonetka: Pitanje: Marljivi me vole, lenji me mrže, jednima sam mio i drag, drugima sam neprijatan? Odgovor: Jutro. = „Vprašanje: Pridni me radi imajo, leni me mrže, onim sem ljub in drag, tem sem neprijeten? Odgovor: Jutro.“ (Vertec (1892) letn. 22. Ivan Tomšič, Ljubljana. Andrej Ljubomir Lisac (1977): Uganke na Slovenskem. Rokopis.).

²⁴ „Pridne roke pa veselo srce ima Bog rad in pa ljudje“ (Vid Henigman (1983–1985): Zbiralna akcija Kluba Nedeljskega, pobudnica Marija Stanonik. Pliskavica na Krasu).

²⁵ A ne s mladima, odnosno decom, kako tvrdi Tratar (Tratar 2014, 40). U zbirci Clarin.si po učestalosti slede poslovice koje marljivost prikazuju kao suprotnost lenjosti (ukupno 23 poslovice), najveće bogatstvo (19 poslovice) i kao bogougodnu osobinu (11 poslovice).

²⁶ „Pridna ženska tri vogle podpira“ (France Žagar (1991): Slovenska slovnica in jezikovna vadnica. Obzorja, Maribor).

²⁷ Na primer, Ona koja ima marljive ruke, može imati krive noge = „Tista, ki ima pridne roke, ima lahke krive noge“ (Pavel Medvešček (1998): Obrusnice. Založba Branko, Nova Gorica).

pokazuje da marljivost usađuju roditelji (Lepu decu daje Bog, a marljivu moraju odgojiti roditelji²⁸), dok buduće snahe vaspitavaju majke kroz opomene, a radnike svojim primerom domačice. Marljivosti uče i strogoća i suočavanje s poteškoćama, i zato, recimo, i domačica postaje marljiva tek nakon suočavanja s teškoćama,²⁹ dok rezultat vaspitavanja u marljivosti jesu poniznost, pokornost i neproblematičnost (posebno kod dece).³⁰ Ipak, kako pokazuje neke poslovice, (vaspitanje za) marljivost ne ukida klasne razlike: zbog marljivosti možda nećemo biti zavidni, ali siromah se može obogatiti samo nepoštenjem (Bolje marljiv glupak nego omrznut nepoštenjak³¹). Zato neke poslovice i nagoveštavaju da se marljivost ne ceni ili da se nedovoljno ceni, da je bezumna, odnosno glupa, jer ne obezbeđuje čak ni pristojnu zaradu, a kamoli bogatstvo – zato bi trebalo razmisliti da li se marljivost isplati, da li je (lično) korisna (Ako si marljiv kao pčela, vredan kao mrav, veran kao pas, reći će ti da si magarac³²).

Kako mogu zaključiti na osnovu građe, poslovice (i dve zagonetke) u vezi s marljivošću odnose se, dakle, pre svega na agrarno domaćinstvo, odnosno na fizički rad, i u vezi s time se ističe veliki značaj privredne i domaćinske uloge žena (Destovnik 2002, 17–69). One govore o onome što je ekonomski i egzistencijalno vredno, a što se usađuje strogoćom, ličnim primerom i kroz suočavanje s teškoćama; „vaspitanje u marljivosti“ rađa poniznost, pokornost i nepro-

²⁸ „Čedne otroke Bog da, pridne morajo starši izrediti“ (Vojteh Kurnik (1852–1859): Pregovori. Rokopis. Arhiv ISN, ZRC SAZU Ljubljana).

²⁹ V. npr. Nestašna deca i loša mačka napraviće marljivu domačicu = „Poredni otroci pa slaba mačka naredijo pridno gospodinjо“ (Fran Kocbek in Ivan Šašelj (1934): Slovenski pregovori, reki in prilike. Družba Sv. Mohorja, Celje. Etbín Bojc (1974): Pregovori in reki na Slovenskem. Državna založba Slovenije, Ljubljana. Stanko Prek (1974): Ljudska modrost, trden je most: pregovori, domislice in reki. Kmečki glas, Ljubljana. Mohorjev koledar 1973 (1972). Mohorjeva družba, Celje. Fani Svatina (1983–1985): Zbiralna akcija Kluba Nedeljskega, pobudnica Marija Stanonik. Laško. Lužnku oče. Dijaški arhiv Janeza Dolenc (DAJD): Mapa Most na Soči (1974–1975).

³⁰ Npr. izreka Marljiv si kad spavaš = „Priden si, kadar spiš“ (France Žagar (1991): Slovenska slovnica in jezikovna vadnica. Obzorja, Maribor. Fran Kocbek (1887): Pregovori, prilike in reki. A. Trstenjak, Ljubljana. Fran Kocbek in Ivan Šašelj (1934): Slovenski pregovori, reki in prilike. Družba Sv. Mohorja, Celje). Slično govori i jedna od dve zagonetke iz fonda slovenačkih zagonetki: Pitanje: Kada je čovek najmarljiviji? Odgovor: Kada spava = „Vprašanje: Kedaj je človek najbolj priden? Odgovor: Kadar spi“ (Koledar Družbe svetega Mohora: za navadno leto 1895. Katoliško tiskovno društvo, Ljubljana. Andrej Ljubomir Lisac (1977): Uganke na Slovenskem. Rokopis).

³¹ „Boljše priden bedak, kot osovražen nepoštenjak“ (Iga Rasinger (1983): Zbrani pregovori in reki. Zvezek 1, rokopis. Rateče).

³² „Če si priden kot čebela, dlaven kot mravlja, zvest kot pes, ti rečejo, da si osel“ (Ana Štukl Kurilo (2000). Zbiralna akcija pri tedniku Družina, pobudnika Bogdan Dolenc in Marija Stanonik. Ljubljana).

blematičnost. Zato marljivost, kako pokazuje poslovice, i nije menjala postojeći društveni (i ekonomski) poredak, kao što nije ni premošćavala klasne razlike, odnosno omogućavala bogaćenje. Ne radi se, dakle, samo o pragmatično-egzistencijalnoj, već i o moralnoj vrednosti, jer marljivost nije povezana samo sa, na primer, prilagodljivošću, dovtljivošću i snalazljivošću, već i sa srčanošću (dobrodušnošću, zlatnim, čistim ili veselim srcem) i (društveno, odnosno bogougodnim) „ispravnim životom“.

Savremeni javni diskurs o marljivim Slovencima

Međutim, donekle drugačiju vrednosnu ocenu marljivosti pruža uvid u savremene medijske objave, koje je često i problematizuju. Recimo:

„Najveća pohvala koju kao Slovenac mogu dobiti jeste da sam marljiv. ... Nema govora o efikasnosti, a kamoli o kreativnosti, jer u Sloveniji nije važan učinak, već sâm rad.³³ ... Vekovima je to dobro funkcionisalo, ali sad je zaškripalo. U samostalnoj državi važna je uspešnost – a to je nešto gde smo potpuno izgubljeni“ (Mazzini 2010).

Navedeno razmišljanje o odnosu između marljivosti i rada od pre više od deset godina dopunjuju slične, savremenije objave, na primer tekst pod naslovom „Ne budimo više marljivi“:

„Slovence hvale kao ljude od znanja, ali ujedno ističu i našu nisku osposobljenost (!). Među znanjima i veštinama koji nedostaju slovenačkim radnicima jesu preduzimljivost, kreativnost i inovativnost, kao i pozitivan odnos prema poslu: motivisanost, želja za učenjem i napredovanjem, samostalnost i odgovornost, samoinicijativnost, proaktivnost, fleksibilnost, stručnost, rešavanje problema i usmerenost ka cilju. ... Ako želimo da imamo više i da živimo bolje, očigledno je da samo usađena marljivost neće biti dovoljna. Moraćemo da prilagodimo svoje navike, mišljenje, veštine“ (Mediade b.d.).

U nedavnim internet objavama, pored preispitivanja toga koliko je marljivost (još uvek) vrednost i koliko (još uvek) vredi biti marljiv, nailazimo i na razmišljanja o tome šta je uopšte marljivost. Tako su, recimo, autorka i gosti emisije RTV Slovenija *Turbulenca* pod naslovom „Vredi li biti marljiv?“ zaključili da je marljivost vrlina (kao, na primer, i kod mrava i pčela) koja ne dopušta

³³ Svoja opažanja autor potkrepljuje, kako navodi, neurološkim saznanjima i povezuje ih s odjecima jansenizma: „Dakle, prvi element našeg odnosa prema radu jeste kmetovsko poimanje rada (neprestanost, utisak na komšije...), a neophodno je dodati i ... neurozu krivice. ... Naš rad je, dakle, postavljen kao pokušaj da se prevaziđe podređeni položaj pod okupatorom i kao izlaz iz neuroze krivice, posledice jansenističkog verskog ekstremizma“ (Mazzini 2010).

individualizam jer je njen cilj da „drži društvo na okupu“. Marljive osobe, po njima, ne obraćaju pažnju na sebe, već pre svega žele da ugađaju drugima, a istaknuto je i to da, recimo, za nadređenog nikad nećemo reći da je marljiv; ovaj izraz najviše koristimo za decu³⁴ i osobe sa smetnjama u razvoju (RTV SLO 2018). Brojne su i objave na internetu koje odbacuju vaspitavanje dece u marljivosti, jer:

„... biti marljiv znači ispunjavati očekivanja koja odrasli imaju prema deci. Marljiv je neko ko ne zadaje probleme: nije bučan, nije naporan, ne pravi nered, ne izlaže se opasnostima. Neko ko odraslima obezbeđuje sveti mir“ (Foks 2019).

Stoga se smatra da marljivo (odnosno nevidljivo) dete jedino čezne za odobravanjem, koje može privremeno zadovoljiti njegovu predstavu o sopstvenoj vrednosti (Mediade b.d., K. R. 2023; Omulec and Erjavec Bizjak 2023), ali uopšteno gledano vaspitanje u marljivosti sputava razmišljanje svojom glavom, odnosno izvan okvira. Podsticanje marljivosti umesto inovativnosti navodno će se, barem prema jednom izvoru, u narednim godinama odraziti i na tržištu rada, jer danas marljivost više nije dovoljna „da se stvori dovoljno novca za blagostanje u društvu“ (Mediade b.d.).³⁵

Dakle, savremeni medijski diskursi marljivost povezuju s revnosnim, ali i nekreativnim i neefikasnim radom, te, generalno, radom koji nije prilagođen sadašnjim zahtevima tržišta rada; stoga neki njihovi autori vaspitavanje u duhu marljivosti shvataju kao sve manje individualno, te društveno prikladno i poželjno. Između ostalog, i zato što previše marljivosti pojedince može dovesti i do sagorevanja. Tako se, na primer, u objavi pod naslovom „Da li je biti marljiv zaista pohvala?“ sagorevanje opisuje upravo kao posledica marljivosti:

„Bila sam marljiva. Danas, deset godina kasnije, ne podnosim reč *marljiv*. Ne mogu više ni da je čujem. A zašto? Kad sam ceo život bila marljiva? Zato što sam prošle godine sagorela. A sagorela sam zbog svoje marljivosti“ (K. R. 2023, v. i RTV SLO 2018).

Slično pokazuje i pregled objava na Fejsbuk stranici *Burnout, bye bye*, jer recimo jedna od njih pojašnjava da se „sagorevanje ... nije desilo zato da bi ti što pre ponovo postala onakva³⁶ kakva si bila pre njega“ (*Burnout, bye bye*,

³⁴ Što se slaže i sa zapažanjima Tratar (2014, 40).

³⁵ Kako je u nastavku pojašnjeno: „Pre izvesnog vremena smo od Zavoda za zapošljavanje čuli da se ‘marljivi’ studenti – oni koji se posvećuju samo studijama i imaju odlične ocene – nakon diplomiranja prijavljuju na Zavod za zapošljavanje. Zašto? Zato što se ne snalaze, zato što nisu kreativni pri traženju posla, zato što nisu prilagodljivi i zato što više ne živimo u vremenu kada su, nakon diplomiranja s odličnim uspehom, poslovi čekali na nas“ (Mediade b.d.).

³⁶ Objave u navedenoj grupi su uvek u ženskom rodu.

24. 4. 2023). Iskustvo se tumači kao prilika za „individualno reprogramiranje“ (*Burnout, bye bye*, 9. 6. 2023), učenje i usvajanje novog životnog stila. Stila koji je više u skladu s našim dubokim potrebama (*Burnout, bye bye*, 8. 5. 2023), pri čemu su „promene u odnosu prema sebi³⁷ nužna lekcija koju je sagorevanje donelo na tacni“ (*Burnout, bye bye*, 11. 5. 2023; up. 23. 6. 2023 i 12. 4. 2023). U pitanju je prioritizacija samog sebe, odnosno „postati sam sebi najvažniji“ (*Burnout, bye bye*, 23. 6. 2023). Recimo:

„Nekada sam vreme prioritizovala oko poslovnih ciljeva, a vreme i nivo energije sam prepuštala drugim ljudima i željama. ... Ako sam odlično umela da brinem za ciljeve, postignuća i sve ostalo oko sebe, onda sam umela da brinem i o sebi, zar ne? Pa, nisam“ (*Burnout, bye bye*, 6. 5. 2024).

Naglašeno je učenje brige o sebi:

„Ako smo kao deca slušali i primećivali da VREDIMO i da smo vidljivi samo onda kada brinemo o drugima, kada smo uslužni, kada radimo čak i kad smo umorni, istrošeni i preko svojih granica. ... Brinuti o sebi zaista uopšte nismo NAUČILI“ (*Burnout, bye bye*, 20. 11. 2023, up. 25. 9. 2023 i 14. 6. 2023).³⁸

Naučena marljivost navodno je povezana sa samovrednovanjem preko aktivnosti, odnosno rada, jer, kako je napisala Hvala:

„Nije jednostavno odmarati se, naročito onda kada JOŠ UVEK IMAŠ energije. Jer te ‘dobra devojčica, dobar dečak’ u tebi gura u akciju, prigovara ti da ne vrediš ako NE RADIŠ, da nerad ne smeš sebi da priuštiš jer je to pogrešno i jer moraš brinuti o tome šta će drugi misliti o tebi. ... Da ne pominjem koliko patiš kada ‘tvoj’ posao moraju da obavljaju drugi, koji će svakog trenutka sagoreti jer tebe već toliko dugo nema na poslu“ (*Burnout, bye bye*, 11. 8. 2023).

Dakle, i ove objave marljivost povezuju pre svega s odnosom prema radu, s idejom da „što više radiš, više vrediš“ (*Burnout, bye bye*, 3. 5. 2023), s izražavanjem ljubavi i naklonjenosti „kroz potvrđivanje tvojih postignuća“ (*Burnout, bye bye*, 21. 4. 2023). Zato bi menjanje sebe, odnosno „lični rast“, „unapređivanje samog sebe“ nakon sagorevanja trebalo da se usmeri i na utvrđivanje „prave mere“ rada i aktivnosti uopšte, na traženje čovekove vrednosti izvan rada. Naime, ako je pre sagorevanja važno „kod sebe si cenila to što možeš sve“ (*Burnout, bye bye*, 14. 6. 2023), u jednoj od svojih objava Hvala je izjavu:

³⁷ Recimo: „Naučiš da drugačije postupaš sa svojim reakcijama, osećanjima, mislima i odlučiš da svesno živiš svoj život“ (*Burnout, bye bye*, 5. 5. 2023).

³⁸ V. npr.: „Prvi maj, praznik rada na SEBI. ... Ako su te neprestano dokazivanje drugima, perfekcionizam i borba za postignuća i potvrde gurnuli preko granice u izmučenost, iscrpljenost, onda znaš šta znači preterivati s poslom. Zaboraviti na sebe. Na svoje potrebe. ... tvoja nova mantra, tvoje novo polje rasta jeste rad na sebi ... stvaranje bolje verzije sebe“ (*Burnout, bye bye*, 1. 5. 2023).

„Znaš, rad meni daje puno energije. Ja ni nemam vremena da idem na ručak“, prokomentarisala kao odraz uverenja da je jedina čovekova vrednost u radu i pritom se upitala šta čoveku, osim posla, još može dati energiju (*Burnout, bye bye*, 19. 4. 2023).

Promene u shvatanju marljivosti

Kako pokazuju naročito poslovice, pa i literatura (Fran; Tratar 2014), marljivost u značenju vrednoće, radinosti, revnosti, istrajnosti, kao suprotnost lenjosti i kao najveće bogatstvo (protiv siromaštva, gladi), ali i kao pravovremenost, tj. vreme za dugotrajan, ručni rad, prvenstveno se vezuje za individualnu i zajedničku ekonomsku strategiju opstanka u okviru nekadašnje (agrarne) privrede. Međutim, za većinsko stanovništvo takva korisnost i funkcionalnost marljivosti, koja je u prošlosti bila pozitivno vrednovana, u savremenim promenjenim radnim uslovima dobija i negativnu konotaciju: naime, ne podstiče neoliberalnu kreativnost, inovativnost, efikasnost i razmišljanje „izvan okvira“, ne dozvoljava individualizaciju. Vaspitavanje u duhu takve marljivosti, koja može dovesti i do sagorevanja, barem prema proučenoj medijskoj građi, zato postaje nepoželjno. Ipak, marljivost se, kako pokazuju poslovice, ne povezuje samo sa znanjem (veštinama), urednošću, preciznošću, savesnošću, nepovršnošću i promišljenošću, već i sa osobinama koje savremeni neoliberalizam podstiče – prilagodljivošću, dovitljivošću, snalažljivošću i adekvatnim odnosom prema vremenu.³⁹ Pored toga, sudeći po poslovicama, marljivost se, kako je već pomenuto, i „tradicionalno“ usađivala strogoćom, ličnim primerom i suočavanjem s teškoćama – što nije daleko od savremenog razumevanja sagorevanja kao problema koji pojedinca prisiljava na preoblikovanje i kultivaciju drugačijeg, „boljeg“ sebe, prilagođenijeg savremenom dobu. Prema Darji Hvala, nakon sagorevanja bi, na primer, trebalo da „izrastemo“ u bolju, a ne samo drugačiju verziju sebe: trebalo bi da promenimo svoje potrebe, da drugačije postupamo sa sopstvenim reakcijama i mislima i, uopšte, da za sebe kreiramo novi životni stil. Dakle, slično kao Funahaši, smatram da sagorevanje i u Sloveniji može biti povod za promenu vrednosti i uspostavljanje drugačijih moralnih ličnosti i njihovih prioriteta, koji su prilagođeniji dominantnom društveno-ekonomskom poretku (Funahashi 2023, 116). Odučavanje od marljivosti u značenju vrednoće i ispunjavanja dužnosti, stoga, ne razumem kao nestanak marljivosti uopšte, već je, prema mom mišljenju, reč,

³⁹ Npr.: Lukava glava i marljive ruke, bogatstvo nu veće nego planine od zlata. = „Prebrisana glava, pa pridne roke – so boljše bogastvo kot zlate gore“ (Etbin Bojc (1974): Pregovori in reki na Slovenskem. Državna založba Slovenije, Ljubljana). Ako poslovice i zagonetka cene rano ustajanje i ne savetuju žurbu ili odlaganje, onda (radno) vreme u savremenom društvu nije više glavna valuta pojedinca (v. nastavak).

pre svega, o transformaciji značenja marljivosti – u „novu“ marljivost, marljivost svih onih koji znaju najpre da se (po)brinu za sebe.

Menjanje odnosa prema radu, sagorevanje i marljivost

Bez obzira na postfordističko shvatanje da je rad dobar sam po sebi, rad je i danas glavno sredstvo za lično preživljavanje i ujedno društveno korisna delatnost. Pojedinaac u svojim samovrednovanjima i samoidentifikacijama još uvek zavisi od sposobnosti i mogućnosti delovanja, o čemu svedoče i objave na Fejsbuk stranici koje problematizuju vezu između naučene marljivosti i samovrednovanja preko rada. Navodi se da nakon sagorevanja pojedinac više ne donosi odluke s obzirom na vreme kojim raspolaže, već s obzirom na svoju novu glavnu valutu – energiju. Trebalo bi da nauči da poštuje njen nivo – koliko je ima, šta ga iscrpljuje, a šta ga puni energijom. Neprestano bi, dakle, trebalo da osluškuje sebe i teži ka svesnosti svojih postupaka. Uprkos svemu, pri tome može doći do narušavanja osećaja lične vrednosti, pošto je „toliko snažno povezujemo s onim što radimo i kako delujemo, jer ako ne radiš – nemaš identitet“ (Habinc 2023a, *up.* Makovicky 2018).⁴⁰ Dakle, savremena, navodno nova racionalnost i afektivnost, koju pojedinci (nakon sagorevanja) treba da usvoje, ističe da je ono što je dobro za pojedinca – dobro i za zajednicu. Naime, onaj ko brine o svom zdravlju i energiji i ko ne vrednuje sebe isključivo kroz rad, istovremeno brine i o društvu jer može da bude koristan, a pre svega – nije društveni ili ekonomski teret. Ali da bi se takva racionalnost usvojila, nije dovoljno da njenu moralnost samo prepoznamo – moramo naučiti i da je osećamo. Savremena marljivost u formi brige o sebi, dakle, ne bi trebalo da pojedinca afektivno opterećuje, na primer, grižom savesti ili osećajem sebičnosti, već bi, kada se (najpre) pobrinemo za sebe, trebalo da se osećamo dobro⁴¹ (Funahashi 2023, 68, 158).

Naime, „biti dobro“, potkrepljeno kulturnim očekivanjem aktivnosti, meritokratizmom i idejom o povezanosti produktivnosti i moralne vrednosti (*up.* Trebežnik 2024, 31–32), značajno je u kapitalizmu (Funahashi 2023, 100). Zajednič-

⁴⁰ Nakon povratka istom poslodavcu, sagoreli su pored toga često prepoznati kao „škart roba“, koja potencijalno može opet da sagori; doživljavaju ih kao slabe, neusmerene na kompetitivnost i uspešnost: „Danas je neobično reći da ne želiš uspeh i vrhunske rezultate, da te zadovoljava prosek“ (Habinc 2023a).

⁴¹ Tako se među internet objavama kao vrednost povezana s brigom o sebi više puta pojavljuje recimo srčanost prema sebi, dok poslovice marljivost isto tako povezuju sa srčanošću (pretpostavljam prema drugima), npr: Dobro srce i marljive ruke, bogatstvo su veće nego planine od zlata = „Dobro srce in pridne roke je večje bogastvo kot zlate gore“ (Ema Gruden (1983–1985): Zbiralna akcija Kluba Nedeljskega, pobudnica Marija Stanonik. Ozeljan).

ki imenilac marljivosti u odnosu prema radu u prošlosti i danas zato ostaje njena lična i zajednička ekonomsko-egzistencijalna korist, njeno racionalno i afektivno doprinošenje društvu. Dakle, možemo da ne želimo da budemo marljivi „na stari način“ i da težimo tome da „sebi postanemo najvažniji“, a upravo na taj način postajemo marljivi i društveno korisni na novi način. Štaviše, kako piše Podjed, marljivost danas nije više samo nacionalna vrлина, već je taj koncept, zahvaljujući tehnološkim sistemima nadzora, globalno rasprostranjen. A ako je suština marljivosti da pojedinac bude koristan sebi i drugima, onda su samonadzor, „lični rast“ i osnaživanje njeno oličenje. Naime, biti (na novi način) marljiv, po Podjedu, pojedinac „želi sâm – a ne zato što ga stalno posmatraju“ (2024, 84).

Uprkos tome, poželjno proaktivno suočavanje sa sagorevanjem, odnosno njegovo sprečavanje u praksi ipak nailazi i na brojne nepromenjene ambivalenčnosti povezane s odnosom prema poslu (*up.* Kozorog 2023; Knežević–Hočevar 2020). Kako je, recimo, navedeno u jednom od poslednjih brojeva glasila *Delavska enotnost*, rad „može biti i lek, odnosno može delovati po istom principu kao lek: mora biti pravilno doziran, na pravi način i u pravo vreme. I tada može imati terapeutsko dejstvo“ (Poredoš 2014, 15). Zato postoji pitanje, koje nije vezano samo za Sloveniju – ko i gde može zaista „adekvatno dozirati“ rad. Pored toga, u mnogim delovima Slovenije su savremene percepcije i doživljaji rada i dalje povezani sa seljačkom radnom etikom samodovoljnosti, odnosno s kulturnim modelom herojskog suočavanja (npr. sa sagorevanjem). Dakle, upravo zbog doličnosti trpljenja, odnosno ugroženosti vrednosti radne etike (kao i zbog stigme ludila), neki⁴² (čak i u procesu sagorevanja) i dalje ne traže pomoć (Knežević–Hočevar 2020, 12; Knežević–Hočevar and Slovenc Grasselli 2023, 111; Zaviršek 2018, 10).

Briga o sebi kao savremeni ideal društveno prihvatljivog i „ispravnog života“ i dalje, dakle, nailazi na konkretne i kulturološki uslovljene prepreke. Međutim, kao što pokazuje poređenje poslovice i analiziranih savremenih diskursa o marljivosti, radikalna raskid s prošlošću ogleđa se, pre svega, u savremenom podsticanju i poželjnosti promene ličnog ekonomskog i društvenog položaja. „Uzeti moć nazad u svoje ruke“ danas se tumači kao deo procesa „rada na sebi“. Prema Zaviršek, danas prevashodno sagoreva ideja da je moć interpersonalna, odnosno da pojedinac ne može biti izvor promene (Zaviršek 2018, 13, 17). Društvena i lična korisnost ovakve marljivosti se i iz ovog ugla, dakle, ponovo pokazuje kao deo neoliberalne mantre – oslanjanje na sebe, samopomoć, odgovornost i uspeh (Muehlebach 2012 *prema* Makovitzky 2018, 7, 127).

*Prevod sa slovenačkog na srpski jezik:
Jelena Budimirović Milićević*

⁴² Promena „valute“ vremena u energiju zahtevna je naročito za srednju i stariju generaciju (Habinc 2023a).

Reference

- Abram, Sandi. 2023. „Skvotiranje in direktna skrb za urbani prostor: Primer Participativne ljubljanske avtonomne cone (PLAC)“. *Traditiones* 52 (1): 139–163. <https://doi.org/10.3986/Traditio2023520107>
- Babič, Saša et al. 2023. *Collection of Slovenian Paremiological Units Pregovori 1.1, Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI*. ISSN 2820-4042. <http://hdl.handle.net/11356/1853>.
- Bech Risør, Mette and Kjersti Lillevoll. 2021. „Caught up in Care: Crafting Moral Subjects of Chronic Fatigue“. *Medical Anthropology* 40 (5): 432–445. <https://doi.org/10.1080/01459740.2021.1883011>
- Bock, Phillip K. 2013. *Razmisleki o psihološki antropologiji: Stalnost in spremembe v proučevanju človeškega vedenja*. Maribor: Založba Aristej.
- Burn-out Aid. „Povzetek raziskave na podlagi sekundarnih podatkov o izgorelosti 2019/2020“. <https://burnout-aid.eu/>.
- Burnout, bye bye. Facebook stranica. <https://www.facebook.com/burnoutbyebye/>.
- Clarke, Juarne N. and Susan James. 2003. „The Radicalized Self: The Impact on the Self of the Contested Nature of the Diagnosis of Chronic Fatigue Syndrome“. *Social Science & Medicine* 57: 1387–1395. <https://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0277953602005154>
- Destovnik, Irena. 2002. *Moč šibkih. Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Klagenfurt/Celovec: Založba Drava.
- Foks, Mikolaj. „‘Priden’ – beseda, ki sem jo vrgel iz besednjaka!“ *Alteia*. Objavljeno 9. 11. 2019. <https://si.aletea.org/2019/11/09/priden-beseda-ki-sem-jo-vrgel-iz-besednjaka>.
- Fran. „Priden“. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=priden>.
- Funahashi, Daena Aki. 2011. „Order of Disorder: Burnout and the New Finnish Economy“. PhD Diss, Cornell University, Ithaca.
- Funahashi, Daena Aki. 2023. *Untimely Sacrifices: Work and Death in Finland*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Gandini, Erik. 2023. Dokumentarni film *After Work/Po službi*. Švedska, Italija, Norveška. Objavljeno RTV SLO 1, 2. 5. 2024. <https://www.rtvlo.si/tv/novosti/po-službi/705869>.
- Greco, Monica. 1993. „Psychosomatic Subjects and the ‘Duty to Be Well’: Personal Agency within Medical Rationality“. *Economy and Society* 22 (3): 357–372. 10.1080/03085149300000024
- Habinc, Mateja. 2023. „Izhodišča etnološkega in antropološkega raziskovanja izgorelosti“. *Etnolog Nova vrsta (Ljubljana)* 33: 61–81.
- Habinc, Mateja. 2023a. Terenske beleške. Razgovor sa Darjom Hvala. Ljubljana, 30. 10. 2023.
- Habinc, Mateja. 2024. „Burnout in Slovenia: From Psychologization and Medicalization to Discourses on (Pre)Modernity“. In *Popular Culture in Post-Socialism*, edited by Ana Banić Grubišić and Vlado Kotnik, 107–123. Belgrade: Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- Huzjan, Vanja. 2024. „Ethnological Analysis of Lexeme ‘otrok’ (child) in the Collection of Slovenian Paremiological Units on Clarin.si = Etnološka analiza leksema

- ‘otrok’ v Zbirki slovenskih paremioloških enot na Clarin.si“. In *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo = Paremiology between Tradition and Innovation*, edited by Saša Babič, Nataša Jakop and Rok Mrvič, 151–179. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Hvala, Darja. <https://darjahvala.si/>.
- Knežević-Hočevar, Duška. 2019. „Prispevek antropologije h kulturno obveščeni psihiatriji“. U *Z več znanja o motnjah razpoloženja do izhodov iz labirintov: Izkušnje in razmisleki*, uredila Lilijana Šprah, 41–49. Ljubljana: Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU i Inštitut Karakter.
- Knežević-Hočevar, Duška. 2020. „Ko je ogroženo najdragocenejše: Stigma nekoliko drugače“. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 60 (2): 5–15.
- Knežević-Hočevar Duška and Mateja Slovenc Grasselli. 2023. „Farmers on the Reasons for Their Embodied Anxieties in Post-1991 Slovenia“. *Anthropological Notebooks* 29 (2): 101–127. 10.5281/zenodo.10471596
- Kozorog, Miha. 2023. „Mladi podjetniki v sodobni Sloveniji v antropološkem objektivu“. U *Mladi podjetniki: Etnografije političnega, ekonomskega in moralnega subjekta*, uredio Miha Kozorog, 7–35. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Krajnc, Saša. 2024. *Od pridnosti k pristnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kravanja, Boštjan. 2023. „Podjetniška ideologija kot religija neoliberalnega kapitalizma: O produkciji podjetniškega jaza med mladimi na Ajdovskem in Goriškem“. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 63 (1): 46–57.
- K. R. „Je biti priden res pohvala?“. Objavljeno 18. 5. 2023. <https://www.bigsister.si/post/je-bitipriden-res-pohvala>.
- Makovicky, Nicolette. 2018. „‘Work Pays’: The Moral Politics of Labour in Post-socialist Slovakia“. In *Slogans: Subjection, Subversion, and the Politics of Neoliberalism*, edited by Nicolette Makovicky, Anne-Christine Trémon and Sheyla Zandonai, 122–144. London: Routledge.
- Makovicky, Nicolette, Jorg Wiegatz and Dimitra Kofti. 2023. „The Moral Matrix of Capitalism: Insights from Central and Eastern Europe“. *East European Politics and Societies and Cultures* 20 (10): 1–19. <https://doi.org/10.1177/08883254231196>
- Martinčič, Taja. b.d. „Saša Krajnc: Pridni otroci, hlapič svojih staršev“. <https://www.mladinska-knjiga.si/dobrezgodbe/druzina/intervju-sasa-kranjc-pridni-otroci>
- Mazzini, Miha. „Slovenska pridnost“. Objavljeno 28. 9. 2010. <https://siol.net/mnenja/kolumne/slovenska-pridnost-181874>.
- Mediade. b.d. „Ne bodimo več pridni“. <https://www.mediade.si/aktualno/blogiade/ne-mravlja-bodite-raje-opica/>.
- Muehlebach, Andrea. 2012. *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Omulec, Andrej i Monika Erjavec Bizjak. „Biti priden = biti neviden?“, *Bibaleze*. Objavljeno 26. 4. 2023. <https://www.bibaleze.si/malcek/vzgoja-in-vrtec/bitipriden-bitineviden.html>.
- Podjed, Dan. 2024. *Krizolacija: Znanstveno branje o izoliranih ljudeh*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU i Cankarjeva založba.
- Poredoš, Miha. 2024. „Kako poteka poklicna rehabilitacija po izgorelosti?“ U *Delavska enotnost: Izgorelost*, 12–15. Ljubljana: Zveza svobodnih sindikatov Slovenije.

- RTV SLO. „Je vredno biti priden?“ *Turbulenca*. Objavljeno 9. 5. 2018. <https://www.rtvlo.si/dostopno/clanki/tokratna-tema-pridnost/508489>.
- Sayer, Andrew. 2011. *Why Things Matter to People. Social Science, Values and Ethical Life*. New York: Cambridge University Press.
- Slovenian Riddles. <https://www.folklore.ee/Slovenianriddles/otsing>.
- Thelen, Tatjana. 2021. „Care As Belonging, Difference, and Inequality“. *Oxford Research Encyclopedia of Anthropology*, 26 May 2021. <https://oxfordre.com/anthropology/display/10.1093/acrefore/9780190854584.001.0001/acrefore-9780190854584-e-353>.
- Tratar, Olga. 2014. „Pomenske spremembe pridevnika *priden* od 16. stoletja do danes“. *Jezik in slovstvo* 59 (4): 27–46. <https://doi.org/10.4312/jis.59.4.27-46>
- Trebežnik, Jernej. 2024. „Aktivacija dolgotrajno brezposelnih v Sloveniji: Premagovanje socialne izključenosti s spodbujanjem zaposljivosti“. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 64 (1): 31–42.
- Tužinská, Helena. 2017. „Anthropology as Necessary Unlearning: Examples from Camps, Courts, Schools and Businesses“. *Etnološka tribina* 47 (40): 3–42. 10.15378/1848-9540.2017.40.01
- Ware, Norma C. 1993. „Society, Mind and Body in Chronic Fatigue Syndrome: An Anthropological View“. U *Novartis Foundation Symposium*, edited by Gregory R. Bock. [B. n. k.]: Ciba Foundation.
- Zaviršek, Darja. 2018. *Skrb kot nasilje*. Ljubljana: Založba *cf.

Mateja Habinc

Department of Ethnology and Cultural Anthropology,
Faculty of Arts, University of Ljubljana
Slovenia
mateja.habinc@ff.uni-lj.si

“From diligence to authenticity”:
Changes in the perception of diligence in Slovenia in relation to work

Diligence is often considered to be one of cherished Slovene characteristics. At the same time contemporary Slovene discourses problematize it, for example, as wrong and as a possible path leading towards burnout. The article therefore describes the variety of meanings and values attributed to the Slovene adjective “pridnost”. It is based on the analysis of one collection of Slovenian riddles and of one collection of proverbs, as well as of the public media discourse. Mainly through posts in a selected Facebook group *Burnout, bye bye* the author specifically observed the relationship between burnout and diligence. In the article anthropological literature on medical anthropology, anthropology of work and critical anthropology of care, related to the topic of an article, is therefore presented. The change in meaning of the adjective “priden” in Slovenia

over time is illustrated using two mentioned collections of proverbs and riddles, which is further compared with the contemporary media discourses, linking diligence to burnout.

As the author establishes, proverbs as well as only two examples of riddles manifest adjective “priden” as, among other things, diligence, care, perseverance, the opposite of laziness and greatest wealth (against poverty, hunger). In the context of the former, predominantly agricultural economy “pridnost” is supposedly related to the economic survival of the individual and the community. Contemporary sources, on the other hand, associate “pridnost” with uncreative, non-innovative and inefficient work, with intolerance of individualization, while learning to be diligent – as it can lead to burnout – is considered undesirable. However, as the proverbs show, “pridnost” was already in the past supposedly cultivated through rigor, example and overcoming difficulties. Nowadays, burnout is interestingly perceived as one such difficulty that forces an individual to change and cultivate a different, more contemporary self. Burnout is therefore said to teach individuals to take care of themselves first, of their health and energy, which is consequently supposedly good and useful for the whole community and its economy. According to the author, unlearning to be “priden”, perceived as industrious and fulfilling of duties, is therefore accompanied with a process of learning new understandings of diligence. As illustrated, an updated meaning of “pridnost” is emerging, linked above all to self-care. At the same time, proverbs illustrate that in the past diligence was not sufficient for changing the existing personal economic and social situation. Contrary to that, contemporary incentives to “to take power back into one’s own hands” describe self-care as one own’s responsibility and the only way of changing personal situation.

Keywords: work, burnout, diligence, proverbs and riddles, Slovenia

*« De la diligence à l’authenticité »: les changements
dans la perception de la diligence en Slovénie
dans le rapport au travail*

Cet article analyse l’évolution de la signification de l’adjectif diligent en slovène à l’aide des recueils de proverbes et d’énigmes slovènes ainsi que des contenus médiatiques contemporains. Bien que la diligence soit considérée comme une des valeurs, voire une « normalité nationale » d’après les proverbes, elle est souvent problématisée dans le discours public contemporain et, entre autres, perçue comme une des causes de l’épuisement professionnel (angl. *burnout*). On estime qu’elle est personnellement et professionnellement inutile et insuffisante, et, conformément aux valeurs néolibérales de responsabilité per-

sonnelle et d'auto-assistance, le soin de soi individualisé est considéré comme son contraire. Mais, selon l'autrice il ne s'agit pas de la disparition de la diligence en Slovénie, mais avant tout d'une reformulation de sa signification. En effet, la concentration de l'individu sur lui-même dans le monde moderne s'est révélée socialement utile – on considère que celui qui prend soin de lui-même ne peut pas être une charge inutile sur le plan social et financier. Dans le contexte des relations socio-économiques contemporaines et des formes de travail ainsi que des rapports au travail modifiés, l'autrice interprète donc le soin de soi comme « une nouvelle diligence ».

Mots-clés: travail, épuisement professionnel, diligence, proverbes et énigmes, Slovénie

Primljeno / Received: 31.05.2025.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 30.07.2025.